

KALMÁR MELINDA

NAGY IMRE ÉS KÁDÁR JÁNOS

A politikai ellenállás és együttműködés paradoxonjai

■ A szimbolikus gondolkodásra hajló történeti tudat éppoly fontos szerepet tulajdonít a korszakokat reprezentáló személyeknek, mint a kultikusan megállapított cezúráknak vagy a látványos politikai gesztusoknak. Gyakran ezek jelentik a kiemelt tájékozódási pontokat, ezekhez mérjük a többi szereplőt, eseményt, a folyamatok eredetét és következményeit is. A szimbólumokhoz vonzódó értelmezői késztetés azonban nemegyszer éppen akadálya annak, hogy elfogulatlan elemzéssel gondoljunk újra lényegi történeti kérdéseket, köztük a történelmi szereplők életútjának olykor zavarba ejtő dilemmáit.

A magyar történelem 1945 utáni kultikus, szimbolikus politikus alakjai közül – összetettsége, talányossága révén is – kiemelkedik Nagy Imre és Kádár János személyisége. A hozzájuk kötődő leg-egyszerűbb, szinte egymást kiegészítő toposzok az akarva-akaratlanul lázadó és a megtorló-rendteremtő képe. Mindkettő olyan sűrített fogalom, amelynek a folytonos újragondolása segíthet közelebb kerülni a történelmi lázadás és a politikusi statusquo-igény dinamikájának megértéséhez.

A két személy összehasonlításakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy politikus pályájuk éppen egymást váltó, látványosan eltérő szovjet stratégiák metszetében keresztezte egymást. Azaz nemcsak az a kérdés, hogy mit akartak ők, illetve milyen személyes vagy politikai alkattal rendelkeztek eredendően, hanem az is, hogy mit erősítettek vagy éppen kényszerítettek ki belőlük a körülmények.

A két személy összehasonlításakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy politikus pályájuk éppen egymást váltó, látványosan eltérő szovjet stratégiák metszetében keresztezte egymást.

Az 1956-os forradalom kivégzett miniszterelnöke, Nagy Imre politikai, szellemi és erkölcsi hagyatékát, illetve annak értékelését nagymértékben meghatározza az a tény, hogy a második világháború utáni magyar történelem egyik legjelentősebb eseményének mártírja, sokak szemében hőse. Nehéz ezért történelmi szerepét, személyének jellemzőit és főként politikai gondolkodását mindenkor kizárólag hűvösen-analitikusan értelmezni, holott ezt nagyon is indokolná kivételes jelentősége éppúgy, mint személyes tulajdonságainak nehezen megfeythető zártsága.

Nagy Imrével kapcsolatban legtöbbször a következő kérdéseket szoktuk feltenni: milyen jellemzők teszik életpályáját és gondolkodását sajátossá, egyedivé, személyessé, s hogy voltak-e bármelyik korszakban olyan elképzelései, amelyek rendszerszerűen eltértek a szovjetrendszer moszkvai irányvonalától? Az sem kevésbé érdektelen kérdés, hogy politikai elképzeléseivel és attitűdjével mennyiben volt korának embere, mennyiben tudott összhangban lenni a körülmények teremtetten kihívásokkal, volt-e esélye valóban kooperatív szövetségeseket találni, vagy eleve elrendelten divergált valójában minden kortárs politikai csoporttól.

A politikai idő

■ Nagy Imre és Kádár János eltérő politikai gondolkodására jellemző, hogy utóbbi legfőbb igénye és ennek megfelelően visszatérő szava volt a *rend*, míg az előbbié az *elv* és az *átmenet* s ezek szoros stratégiai összefüggése. Nagy Imre életútjára analitikus távolságtartással tekintve azt látjuk, hogy szellemi alkatát mindvégig meghatározta az elviség és az átmenetekben gondolkodás látszólagos kettőssége: egyfelől a rendkívüli igény a fegyelmezett pártszerűsége, mondhatni a rendre, másfelől immanens és főként intranzigens elméleti divergáló hajlama a történelmi fősodortól. Azaz miközben személyében általában pártyszerűen alkalmazkodó akart lenni, politikai nézetei rendszerint *a priori* eltértek a szovjet elvárásoktól. Az ő politikai attitűdjét és cselekedeteinek logikáját összevetve a Kádár Jánoséval azt látjuk, hogy általában mindkettőnek nyilvánvalóan voltak elvei, és voltak elképzelései is arról, mit tartanának ideális társadalmi működésnek, Kádárt azonban mindez nem akadályozta abban, hogy vízióit összhangba hozza az aktuális politikai kontextusokkal, azaz folytonosan alkalmazkodjon az átalakuló körülményekhez. Az utolsó, nyolcvanas évekbeli szakaszt leszámítva, neki rendkívüli érzéke volt ahhoz, hogy harmóniában legyen a történelmi „idővel”; valódi függő változóként viselkedett egy alapvetően kívülről vezérelt rendszerben. Nála a rend a változtathatóságot szolgálta, a változás a rendet. Nagy Imre másfajta politikai alkat volt, olykor nehezen/nehézkésen változott, máskor viszont éppen hogy jócskán elébe ment a lehetséges megoldásoknak. Bárhogyan is volt, Kádárral ellentétben ő ritkán volt a politikai jelen időben.

A két politikai attitűdöt összevetve a leginkább különös az, hogy a kádári rendet vizionáló politikai stratégia hogyan társult mindig a könnyen alkalmazkodó politikusi manőverezéssel, míg a Nagy Imrére jellemző hosszú térségi átmenetekben gondolkodó, rugalmasabbnak látszó vízió a nehezen alkalmazkodó politikai attitűddel.

Nagy Imre divergálása: a politikai magányosság természetrajza

■ A Sztálin halálát közvetlenül megelőző, illetve közvetlenül követő kelet-európai válságok közegében a szovjet központ Magyarországon egy felemás vezető-

cserével igyekezett megtámogatni az elkerülhetetlen reformok végigvitelét. Nagy Imre „helyzetbe hozása”, azaz kijelölése a kormányapparátus élére logikus volt a szovjetek részéről, de nem feltétlenül szerencsés. Logikus, mert a magyar válság ekkor még elsősorban az agráriumot érintette,¹ és ő agrárszakembernek számított a térségi moszkovita szovjetbarát vezetők közt. Ennyiben „újra meghívása” a hatalomba megfelelő lépésnek tűnhetett. A döntés végül mégis kevésbé bizonyult jó megoldásnak, mert nem számolt azzal, hogy a desztalinizáció felerősíti Nagy Imrében a már korábban is divergáló nézeteket, s ezt súlyosbítja majd, hogy intranzigens alkata nem teszi könnyen kezelhető politikai alattvalóvá.

Az Új Szakaszhelyi politikusaként többségében ő is a szovjetek által diktált módosításokat, reformokat hajtotta végre, ahogyan különböző mértékben minden más vezető is a térségben, de több ponton eltért a központi politikától: többek között a kisparaszti-kisáruteremelői-szövetkezeti modell preferálásban, a helyi népfront potenciális szerepének újraértelmezésében, a térségi kooperáció alternatív útjainak felvetésében, legvégül pedig, az 1956-os forradalom kritikus pontján, a többpártrendszer elfogadásában és a semlegesség deklarálásában is. Már az első három eltérés is lényegi pontokon keresztezte a hruscsovi stratégiai elképzeléseket, ezért a szembenállás tragikus kimenetele mindig is jelen volt ebben a sorsszerű divergálásban.

Ha áttekintjük Nagy Imre sarkalatos politikai vízióinak történetét, azt látjuk, rendkívüli következetességgel tért vissza egy sajátos nemzeti változatban működő szovjetrendszer eszméjéhez; mindenekelőtt hosszúra tervezte az átmenetet, tágan értelmezte a szövetkezeti társulási formákat, preferálta a kisparaszti kisáruteremlést, alternatív elképzelései voltak a térségi kooperációról és a szuverenitás fogalmáról.

Átmenet-értelmezését több alkalommal világossá tette már 1948-as beszédeiben is, később pedig rendszeresen visszatér ehhez az elvi kiindulópontozhoz, mely az agráriumnak kiemelt rendszeralkotó szerepet tulajdonított. A mezőgazdaságot mindvégig a felzárkózó gazdasági alkalmazkodás kivételes területének tartotta, melyben nem lehet fejlődési szakaszokat átugrani, az egyéni gazdálkodás csak lassan, fokozatosan áll át kollektív formákra.² Ebben a hosszú távra tervezett szerkezeti átalakulásban a különböző tulajdonú termelői formák – az állami, a szövetkezeti, a „nem kapitalista” kisparaszti és a leküzdendő „kulák” – sokáig megférnek még egymás mellett, s az állam legfőbb feladata, hogy eközben egyformán támogassa az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodókat, mindegyik csoportnak biztosítsa a türelmet és a korszerű technológiai eszközöket.

Nagy Imre elképzeléseinek másik jellegzetessége, hogy bár nem siettette a leválást a kisáruteremlésről, perspektivikusan elfogadta a szövetkezeti formát, de nem mint a kollektivizálás egyik átmeneti állomását, hanem *mint maximumot*. Ez azt jelezte, hogy politikai-gazdasági víziójában a szovjet mintához képest nem csupán tempókülönbségekben, hanem alapvetően alternatív formációs verzióban gondolkodott. A kollektivizálás jövőjének maximumát ugyanis a szabad szövetkezeti gazdasági társulásokban látta, s ezek közé sorolta nemcsak a (mezőgazdasági) termelői, de a beszerzői, értékesítő és hitelszövetkezeteket is. Úgy vélte: a racionális tehermegosztás révén ezek valószínűleg hatékonyabbnak bizonyulnak majd, s akkor az egyéni gazdálkodók számára állami erőszak nélkül (organikusan) is vonzó alternatívát jelenthetnek, akik így végül anyagi megfontolásból csatlakoznak az önkéntes társulásokhoz. A vegyes tulajdonú és működtetésű gazdaságnak ez a prolongált perspektívája azoknak a hosszú átmenettel

kalkuláló „nemzeti” kommunista térségi elképzeléseknek a sorába illeszkedett, amelyek feltételezték, hogy a szovjet modellt sajátosan követő helyi gazdasági, társadalmi és kulturális szféráknak lesz módjuk eltérő változatokban fejlődni.

Ugyanakkor Nagy Imre politikai gondolkodásában a termelői *szövetkezeti önigazgatás*, a tájan értelmezett szövetkezeti jelentős kiterjesztett szerepe arra is utalt, hogy ő nemcsak a kortárs alternatív útkeresők körébe tartozott, de meg is előlegezte azokat a későbbi reformgondolatokat, melyek feltételezték, hogy a társadalom jelentős része önigazgató egységekbe, egyfajta *szövetkezeti szocializmusba* szervezhető. Az alapvetően autodidakta Nagy Imre ennél fogva közeli szellemi rokona más kelet-európai alternatív reformgondolkodóknak.

A sztálini formula 1948-as meghirdetése után a magyar vezetés azonban már nem tolerálhatta Nagy Imre kisparaszti gazdálkodásra alapozott, nagyon távoli szövetkezeti gazdasági vízióját, és azt sem, hogy továbbra is az agráriumot tekintette olyan területnek, ahol alapvetően „demokratikus” kistermelői viszonyok alakultak ki.³ Átmenetileg ezért kizárták vezetői pozícióiból, de nem sokkal később mégis ő felügyelhette a beszolgáltatást, Sztálin halálát követően pedig a szovjetek kormányfővé nevezték ki. A szovjet vezetés azt várta ettől, hogy sikerül mérsékelni az itteni belpolitikai feszültségeket, különösen a növekvő agrárválságot, és elkötelezett támogatóra is talál a tervezett reformokhoz. Kijelölésekor Nagy Imre mellett szólt moszkovita múltja, korábbi titkosszolgálati viszonya, nemzetiként hangsúlyozható származása, továbbá agrárirányultsága.

A számos indok mellett mégsem mondható kinevezése körültekintőnek, mivel nem győződtek meg arról, hogy a leendő magyar vezető hajlik-e a nagyhatalmi politika fő törekvéseinek elfogadására. A szovjet vezetés ezért egyértelműen felelős volt a kiválasztásában és az ezáltal keletkezett feszültségekben is. Az 1954 után kezelhetetlenné sűrűsödő ellentmondások ugyanis jórészt abból adódtak, hogy – Rákosi pártvezetői pozícióban tartásával – ők maguk teremtették meg a politikai akarathármas pólusát (Moszkva, Rákosi, Nagy Imre), mivel utóbbi számára nem tették időben világossá, milyen célokhoz ragaszkodnak vitathatatlanul, emellett nem tájékoztattak eléggé Nagy Imre stratégiai rugalmasságát illetően sem. Ezek a hibák nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a feszültségek Magyarországon egy idő múlva csillapíthatatlanná váltak; a forradalom nélküli átalakítás esélyét a birodalmi központ jórészt maga tette lehetetlenné.

A súlyos konfliktus a magyar párton belül és a magyar és a szovjet vezetés között is elkerülhetetlen volt. A magyar miniszterelnök aktuális reformista intézkedéseinek *többsége* alapvetően a moszkvai elvárásokat követte, de nem egy kérdésben el is tért attól, így az ütközés közte és Hruscsov között sorsszerűen bekövetkezett. 1955 elejére már nyilvánvaló volt a központi elkalkulálás, mivel Nagy Imre nem bizonyult eléggé kooperatív partnernek. Kommunista elkötelezettsége mellett és részben annak ellenére mindig is elsősorban meggyőződéses agrárius volt, ezért a mezőgazdaságot preferálta az iparral szemben, s az agráriumfejlesztés irányain belül is *rendszer-specifikusan* eltért a hruscsovi iránytól. A magyar miniszterelnök hosszú távra tolerálta volna a szocialista-piaci vegyes gazdaságot és a mezőgazdaság támogatott fejlesztését, miközben a szovjetek kiktartottak a gyorsított urbanizációs fejlesztés, a központosított-tervezett termelés és elosztás, általában a kollektivizálás mellett, s a változás „csak” az volt, hogy mindezt a korábbinál modernizáltabb, gépesítettebb formában képzelték el.

Az agrárdivergálás mellett azonban feltűnhetett a moszkvai vezetésnek az is, hogy Nagy Imrét foglalkoztatja az ekkoriban újraéledező regionális közép-euró-

pai önkéntes gazdasági érdekegyeztetés és integrálódás, azaz a Duna-völgyi népek kooperálásának gondolata. Az ő koncepciójában ez lett volna a Nyugattal szembeni gazdasági egyenlőtlenség mérséklésének potenciális eszköze, de a szovjetek nyilvánvalóan nem vágytak egy ilyen, a KGST-vel parallel gazdasági integrációra.

Hasonlóan nem kevés feszültséget okozott Nagy Imre népfront-megújító igyekezete. A politikai integráló-semlegesítő ernyőszerkezet a magyar gyakorlatban elvileg pártalapú volt, de a tömegkapcsolatok javítására hivatkozva Nagy Imre úgy akarta újjászervezni, hogy beléphessenek egyének is.⁴ S bár ez a megoldás nem lett volna egyedülálló a táborban, az éber szovjet vezetők figyelmét nem kerülhette el, hogy a már kialakult viszonyoknak ez a pluralizáló felülrása egyértelműen divergáló politikai szándékokat takar, melyek nyomán a parasztság és a népi értelmiség komoly potenciális erőként, mintegy alternatív kvázipártként szivároghatna vissza a magyar politikai színtérre. Különösen aggasztó ötletként felmerült még az is, hogy a Népfrontnak ellenőrző funkciója lehetne a párt és az állam fölött. Nagy Imre szövetkezeti alapozott jövőképehez tehát társult egy lényegét tekintve ugyan központosító, mégis szintén rugalmas, befogadó típusú politikai modell víziója. Az ilyen jellegű népfrontalapú érdekiegyenlítő szisztémával a rendszerváltás idején a szovjet vezetés már örömmel kiegyezett volna, ekkor azonban ennek még nem jött el az ideje.

Nagy Imre többszörös divergálásából Moszkva azt a következtetést vonta le, hogy az általuk korábban támogatott politikus nem az elvárt politikai-ideológiai irányvonalat követi, és veszélyesen önállósítja magát. 1955 elején már önféjűnek, fegyelmezetlennek írták le, olyannak, aki magát a magyar nép vezérének gondolja, és tetteivel árulást követ el a párt ellen. Hruscsov arra emlékeztette, hogy bár Zinovjevnek és Rikovnak is voltak érdemei, mégis „keményen felléptek” ellenük, amikor a pártnak ártalmára voltak. A kivégzett szovjet vezetőkre történő utalás komoly fenyegetést jelentett az egyre inkább divergálás felé sodródó Nagy Imre számára.⁵

Ezekben a konfliktusokban kirajzolódik Nagy Imre sajátos, ellentmondásosnak tűnő, valójában nagyon is következetes politikai attitűdje. Őt leginkább a történelmi körülmények tették kommunisztává, holott vilásképe közelebb állt a nemzeti parasztpárti vagy inkább baloldali-kisgazda elképzelésekhez. 1955-ös leváltásának okai is erre a „buharinista”, illetve nép-nemzeti politikára, valamint intranzigens politikai magatartásra vezethetők vissza, és semmiképp sem azokra az általános reformokra, amelyeket a központ maga is szorgalmazott. A magyar miniszterelnök kezdettől fogva másként (is) akart reformálni, mint a szovjet vezetés, de anélkül, hogy ennek lehetetlensége mélyen tudatosult volna benne. Bár tudatában volt annak, hogy „magyar Tito”-nak is nevezik, mégis alapvetően *reflektálatlan radikális konzervatív* maradt: azaz anélkül divergált, hogy akarta volna, és anélkül, hogy ehhez idehaza valódi szövetségeseket keresett volna, akár a latensen parasztpárti, akár a reformkommunista lázadó értelmiségben. Kettős kötődésével, reflektálatlan radikális konzervativizmusával alapvetően mindvégig magányos maradt nemcsak a politikai vezetésben, de jórészt a kváziellenzékben is.

Politikai magatartását a forradalomban hasonló politikai attitűd-kettősség jellemezte. Az uralkodó párt rendtisztelő, fegyelmezett tagjaként eleinte csillapítani, mérsékelni igyekezett a nyilvánvaló lázadást, és úgy tűnt, csak lassan reagál az eseményekre. Az események sodrában azonban a kiindulópontához képest

gyorsan radikalizálódott, s néhány nap alatt eljutott nemcsak a többpártrendszerű választások ígéretéig, hanem a semlegesség deklarálásáig is. Igaz, utóbbira leginkább csak a szovjet beavatkozásra reagáló kétségbeesett időhúzó, segélyváró reakcióként került sor,⁶ de tény, hogy Nagy Imre politikai gondolkodásában nem volt előzmények nélküli a nép-, illetve nemzet szuverenitás gondolata, azaz az adekvát fejlődéshez való szuverén jog és (esetleg) a hozzá kapcsolódó semlegesség eszméje.⁷

Rend és alkalmazkodás: a kádári politikai attitűd

■ Kádár politikai elkötelezettsége mondhatni homogénebb volt, ő mintha kevéssé tapasztalhatta volna magán a világnézeti meghasonlás dilemmáit. Hosszú pályafutásához valószínűleg hozzájárult, hogy elveiben elkötelezett és egyszerűsmind a „rend”-hez rendkívüli módon vonzódó volt, utóbbit rendszeresen hangsúlyozta is. Az elviség és a rend iránti vágy azonban nem jelentette azt, hogy megreven vagy rugalmatlanul reagált volna a körülötte lévő világra. Éppen ellenkezőleg. Elszántan sakkozott a politikában is, ezért gondolkodása rendszerint nem lineáris taktikákat követett, gyakran a hozzá közel állók sem tudták kitalálni, mi lenne az egyes lépések fő célja, valódi mögöttes stratégiai motivációja.⁸

Retorikájában és humorában is legtöbbször világosnak és nyíltnek látszott, harcmodorában viszont rejtélyes volt, a lényegyet tekintve szeretett takarásban maradni, és a magyar politika fő tendenciáit is jórészt ebben a fedett mezőben szerette tartani.

Vele kapcsolatban a történeti értelmezés legtöbbször a következő, rendszer szempontból is releváns kérdéseket szokta feltenni: 1) milyen szerepe volt Kádárnak az 1956 utáni megtorlásokban; 2) a róla elnevezett rugalmas rendszer alakításában; 3) és divergált-e valaha a szovjet politikai vonalától?

Kádár János 1956 végi valódi hatalomba kerülésekor már tisztán a hruscsovi korszak embere volt. Előzetesen a rendszer formálójaként és elszenvédőjeként is átélt a sztálinizmust-rákoszizmust, majd a mindkettő ellen lázadó elementáris forradalmat, s ő később mindkét irányú tapasztalatot felhasználta. Kormányzásának kezdeti szakaszát a hruscsovi politika kettős elvárásai alakították: a kíméletlen lázadásletörés és ugyanakkor az intenzív, jövőbe tekintő reformok. Kádár ezt a *párhuzamosságot* rendkívül hatékonyan, *mindjárt a kezdetektől* képviselte. Gyorsan felszámolta a bolsevikok által mindig is fenyegetőnek tekintett kettős/többes hatalmat. Először kiszorította a munkástanácsokat, majd alapos előkészítéssel kíméletlenül végigvitte az aránytalanul nagymértékű megtorlást. Szovjet támogatással és részben saját manőverezési képességeinek is köszönhetően rövid idő alatt minden lehetséges politikai ellenfelét kinavigálta a belső politikai körökből, akár jobbról, akár balról tűntek veszélyesnek, és függetlenül attól is, hogy a működés milyen szintjein helyezkedtek el. Eközben mindig megtartott valamit a korai rendőrmisztériai attitűdből, 1956 után pedig már két korszak kegyetlen leszámolásainak tapasztalatából. A problémás emberekkel kapcsolatban ezért később is nemegyszer jutott eszébe a „likvidálás” gondolata.⁹

A zavaró politikai elemek kiiktatásának gondolata nála egy tágabb politikai eszméhez látszott kötődni. Attitűdjének legmeghatározóbb eleme a rendteremtés igénye, politikai világképének, politikusi pályafutásának szervező ereje, visszatérő hívószava a rend. Az ötvenes évek közepétől a modellt nyilvánvalóan ő is desztalinizálni akarta, de mindezt nem valamiféle „kiszámíthatatlan”

pluralizmus alapján, hanem egyértelműen felülről, a centrumból, megfelelő pozícióból és főként valami átlátható rend szerint. Aczél György az Ideiglenes Központi Vezetőség 1956. december 3-i ülésén – ha nem is szó szerint idézte, de – minden bizonnyal megfelelően interpretálta Kádár szándékait, amikor úgy emlékezett, hogy Kádár korábban ezt mondta: „teremtsünk rendet, aztán majd tárgyalunk”.¹⁰

A rendigény és a megtorlaskészség ugyanakkor nem zárta ki, hogy Kádár a hrucsovi korszak reformvilágát kedvezőnek lássa. Sőt a rugalmasabb poszt-sztálini szisztéma kialakításakor jelentős szerepe volt abban is, hogy ezt magyar sajátosságokkal tették hatékonyabbá. Ezek között a sajátosságok között említhető: a Nagy Imre által is szorgalmazott szövetkezeti politika kiterjesztett értelmezése és bővülő gyakorlata (!) az adott körülményekhez hangolva, a politikai döntéselőkészítés nagymértékű „társadalmasítása”, azaz fokozatosan egyre több szakértő bevonása a rendszerműködtetésbe, továbbá a makacs kádári életszínvonal-politika (beleértve a másokéhoz képest rugalmasabb utazáspolitikát is) és a sajátosan hibrid szerkezetű mezőgazdaság. Kádárnak mindezekben, azaz a róla elnevezett kádárizmus kialakításában meghatározó szerepe volt. A pártvezetőségi ülések jellemző koreográfiája kezdettől fogva úgy alakult, hogy néhány felszólaló után ő határozott helyzetelemzéssel megszabta a további diskurzus kimenetelét, majd utolsó vagy utolsó előtti felszólalóként hosszasan, markánsan és nyilvánvalóan kötelező érvennyel fejtette ki álláspontját, amelynek egyes részei szinte szó szerint kerültek bele a vezető testületek határozataiba. A politikai döntések meghozatalakor tehát a tendenciákat ő fogalmazta meg, és a végső szót is ő mondta ki.

A szovjet korszakokat tekintve, Kádár a hrucsovi politikával kétségtelenül harmonikusabb viszonyba került, mint a későbbi stratégiákkal. Talán azért is, mert az első években olyan nagy volt a távolság a durva megtorlaskényszer és a rugalmasabb poszt-sztálini kormányzás lehetősége közt, hogy mindenkor könnyen lehetett örülni annak, amikor végre az utóbbira is esély nyílt.

A hatvanas évek közepén kezdődő brezsnyevi kormányzás mentes volt ugyan a nagyobb amplitúdóktól, de hosszú távra olyan súlyosan integráló szándékokat jelzett, hogy a magyar vezetés többségét fokozatosan divergálónak tette, köztük magát Kádárt is. Az 1956 utáni magyar politika általában igyekezett ugyan kerülni a feltűnést, de az 1972-es nézeteltérések már arra utaltak, hogy az MSZMP vezetése kezdett lágyan divergálni, azaz lojalitása/azonosulási szándéka jelentősen mérséklődött. A hetvenes évek eleji szovjet–magyar feszültségben és a központtól távolodó kádári álláspontban egyre inkább láthatóvá vált, hogy a történelemben nincs hiánytalan, hosszú távon működő, tökéletes fedésű kollektív laborálás. A magyar párt és állami vezetés már csak olyan szovjet politikát akart támogatni, amely nem veszélyeztette a stabilitást és a szerény növekedést.

A vitában Kádár számot vetett azzal, hogy a szovjet reform-korrigáló politika hatásai kiszámíthatatlan következménnyel járhatnak, s ő nem akart másodszor is erőszakra kényszerülni. Világképét alapvetően meghatározta az 1956-szindróma. A forradalom tanulságaként a rendet és stabilitást tekintette legfőbb politikai értéknek, és hitte, hogy az ő dolga ennek biztosítása nemcsak a belső, de a külső veszélyeztetőkkel szemben is. Határozott küldetéstudattal politizált: úgy érezte, ő az az ember, aki vállalta az erőszakot a rendért, de feladata az is, hogy a további vérontást mindenáron elhárítsa. Erős legitimitástudatát furcsa módon a társadalom '56-os tudatára építette, arra, hogy a többség biztosan el akarja ke-

rülni a vérontást. Közte és a társadalom közt így kialakult virtuális konszenzus szerkezetét ezért nem annyira a sokat emlegetett hatalmi-társadalmi alku adta, amelyben előbbi eleve korlátozó, utóbbiak pedig jóléti megfontolások alapján még az önkorlátozást is vállalják. A közös nevező valójában 1956 megrázkódtatása volt, amely az elnyomókat és elnyomottakat egyaránt a vérontás elkerülésére ösztönözte a rendszer felbomlásának utolsó pillanatáig, a tárgyalásos rendszerváltásig.

A hetvenes évek közepéig a forradalom tanulságai és a hruscsovi politika elvei így, együttesen határozták meg Kádár politikai stratégiáját, amely egyáltalán nem nélkülözte a szocializmus vízióját. Volt elképzelése a jövőről, ha nem is elméleti-analitikus vagy éppen filozofikus, hanem inkább ösztönös-tagolatlan autodidakta: stabil politikai rendszerű – amennyire lehet – *jóléti szocializmus* lebegett a szeme előtt, amelynek jövedelmi-kulturális-szociális viszonyai ugyanakkor nem túlságosan differenciáltak, kevésbé szétszakadók. Gyakorlati lépéseit ehhez a képhez igazította, és úgy vélte, legitimitásának ez az alapja, mert a társadalom azonosulni tud ezzel a szocializmusképpel.

A nyolcvanas évek közepén, a gorbacsovi átrendeződés ütemét, logikáját azonban már nem tudta követni. Ellenzett minden messze vivő átalakulást; fenntartotta 1956 után kialakult meggyőződését, mely szerint a magyar helyzet „történelmileg” úgy alakult, hogy ez az ország nem kísérletezhet a többpártrendszerrel. Fél évvel leváltása előtt a maga megszokott Rendjéről való leválás alternatívájaként még bizonytalanul megemlítette, hogy talán van lehetőség egy *nagyon lassú átmenetre* valami plurálisabb társadalmi, politikai modell felé;¹¹ de ekkor már nem volt összhangban a politikai idővel.

■ JEGYZETEK

1. Rainer M. János: *Nagy Imre*. I. 1956-os Intézet, Bp., 1996. 489–495.
2. *Segítsük a kisparaszti gazdaságot, fejlesszük a szövetkezeti mozgalmat!* (Beszéd az Agrárpolitikai Bizottság aktívaülésén, 1948. május 19-én.) In: Nagy Imre: *Egy évtized*. Válogatott beszédek és írások (1948–1954). II. Szikra, Bp., 1954. 36–59.
3. Uo. 45.
4. Lásd: Népfrent-vita. MDP PB 1954. április 21. MNL-OL 276. f. 53. cs. 171. ő.e.
5. Rainer M. János – Urbán Károly (közli): „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. *Múltunk* 1992. 4.
6. Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Bp., 2006. 60–84.
7. Nagy Imre: *A két rendszer békés egymás mellett élése*. 1955. október; *A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése*. 1956. január. In: Nagy Imre: „*A magyar nép védelmében*”. Vitairatok és beszédek 1955–1956. Magyar Füzetek, Párizs, 1984. 200–207; 225–243.
8. Lásd Révai József hazaengedésének manőverei: Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány*. A kora kádárizmus ideológiája. *Magvető*, Bp., 1998. 34–48.
9. Kalmár Melinda 1998. 237; Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában*. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. *Osiris*, Bp., 2014. 276.
10. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. *Intera RT*, 1993. 187; Kádár meghatározó szerepét a Nagy Imre-per előkészítésében hangsúlyozza Lítván György: *A Nagy Imre-per politikai háttere*. *Világosság* 1992. 10. sz.
11. Kádár János felszólalása a PB 1987. december 15-ei ülésén. Téma: A párt vezető szerepe, a politikai intézményrendszer továbbfejlesztése. MOL M-KS-288. f. 5/1015. ő. e.